

نقش صبر در تربیت دینی فرزندان از منظر روایات

بابک هادیان حیدری^۱

^۱ کارشناسی ارشد الهیات و معارف اسلامی، علوم قرآن و حدیث، دانشگاه مازندران

چکیده

جهان کنونی با پیشرفت‌های صنعتی و فناوری همراه است و فرزندان در محیط‌هایی قرار گرفته‌اند و مدیریت درست والدین بر این فضا را طلب می‌کند که بتوانند با رفتارهای درست فرزندان را از خطا و اشتباه بازدارند و آن‌ها را به مسیر درست سوق دهند. این موضوع همان اشاره به تربیت فرزندان دارد که در هر خانواده‌ای مهم‌ترین و ارزشمندترین موضوعات است؛ اما گاهی اوقات والدین با رفتارهای شتاب‌زده فرزندان را به مسیر اشتباه بیشتری حرکت می‌دهند؛ از این‌رو در پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی نقش صبر و شکیبایی را در تربیت فرزندان از نگاه ائمه معصومان (ع) بررسی نموده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که صبر عامل ایجاد چشم‌پوشی و تغافل، نرمی، بخشنده‌گی توأم با گذشت است که فرزندان در صورت خطا ناخودآگاه به اشتباه خود پی می‌برند و سعی در جبران خطا خویش برمی‌آیند و پدر و مادر با رفتار صبورانه خود این خصائص را ایجاد می‌کنند که به نوعی این کار باز طراحی تربیت دینی است.

واژه‌های کلیدی: تربیت دینی، صبر، سخاوت، تغافل، بخشنده‌گی، علاقه.

۱. مقدمه

انسان در طول زندگی خود به دنبال رسیدن به سعادت و خوشبختی است. گاهی اوقات طلب این سعادت برای خویشتن است و گاه برای دیگران می‌باشد. پدر و مادر از جمله افرادی هستند که این سعادت و خوشبختی را برای فرزندان خود می‌خواهند. پیمودن این مسیر نیازمند تربیت صحیح است که این امر بزرگ‌ترین دغدغه خانواده‌ها در عصر کنونی به حساب می‌آید. خانواده‌ها از گذشته تا به امروز به دنبال الگوسازی مناسب بوده‌اند؛ اما این الگوها باید چگونه باشد تا فرزندان با الگوپذیری از آن‌ها بتوانند مسیر درست را بیمایند.

قرآن کریم درباره تربیت دینی فرزندان تأکید فراوانی دارد و امر می‌فرماید که نیکی کردن را به فرزندان خود بیاموزید: «وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (لقمان/۱۳)؛ و [یاد کن] هنگامی که لقمان به پسرش درحالی که او را موعظه می‌کرد، گفت: پسرکم! به خدا شرک نوز، بی‌تردید شرک ستمی بزرگ است.» پس رفتار والدین در تربیت فرزندان مؤثر است؛ چرا که تنها دعوت بر نیکی توسط پدر و مادر کفایت نمی‌کند؛ بلکه فرزندان باید آن رفتار را در آن‌ها مشاهده نمایند تا بتوانند والدین را به‌عنوان الگوی قابل‌قبول پذیرا باشند. از سوی دیگر این رفتارها تربیت فرزندان را پایه‌گذاری می‌کند و این تربیت در آینده بر جامعه اثر دارد؛ زیرا افراد از خانواده‌های مختلف وارد جامعه می‌شوند و هویت اصلی آن جامعه را شکل می‌دهند، پس تربیت هر فرد در خانواده مهم و اثرگذار است؛ البته طی نمودن این مسیر نیازمند الگوپذیری از شیوه‌های صحیح و مناسبی همچون صبر است که ائمه معصومان (ع) ارائه داده‌اند؛ لذا پژوهش حاضر سعی نموده به این سؤال اساسی که «نقش صبر در تربیت دینی بر اساس روایات چیست؟» پاسخ دهد.

درباره‌ی پیشینه‌ی این موضوع مقالاتی نگاشته شده است از جمله: «نقش صبر در تربیت اسلامی فرزندان با الگوگیری از آیه‌ی ۱۳۲ سوره طه، اثر محمدجواد سامی و دیگران، مجله تفسیر پژوهی، ۱۳۹۸ ش»؛ «نقش دین در تربیت فرزندان (۲)، اثر اسماعیل اخلاقی، مجله فرهنگ کوثر، زمستان ۱۳۸۹ ش»؛ «نقش صبر در تکامل روحی انسان از دیدگاه عرفا، اثر طاهره خوشحال دستجردی، مجله پژوهشنامه ادب غنایی، ۱۳۸۳ ش»؛ «نقش صبر مربی در فرآیند تربیت دینی و راهکارهای تقویت آن، فاطمه وجدانی و دیگران، مجله پژوهشنامه اخلاق، ۱۳۹۶ ش»؛ اما ضمن ارج نهادن به این آثار باید گفت؛ این مقالات تربیت دینی را در ابعاد دیگری بررسی نموده‌اند، همانند آنکه مقاله نقش صبر در تربیت اسلامی بر اساس آیه ۱۳۲ سوره طه که تربیت را با تکیه بر یک آیه ارزیابی کرده است؛ درحالی که این مقاله کوشیده تا روش و تأثیر صبر بر تربیت دینی فرزندان را از نگاه روایات بررسی نماید.

۲. تربیت در لغت و اصطلاح

«رَبَّ» اصل معنایی از تربیت می‌باشد. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق، ص ۳۳۶) زمانی که گفته می‌شود «رَبَّ الْوَلَد» یعنی آن کودک را تا سن بلوغ تربیت کرده است. (بستانی، ۱۳۷۵ ش، ص ۴۲۰) کلمه «رب» به معنای مالک است که به تربیت و اصلاح کارها می‌پردازد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ ش، ج ۱، ص ۳۰) پس می‌توان گفت تربیت که واژه «رب» از آن گرفته شده است به معنای مربی و پروردگاری است که حق تربیت تمامی موجودات بر عهده اوست (طیب، ۱۳۶۹ ش، ج ۱، ص ۹۹)؛ البته واژه «رب» در غیر خداوند به‌صورت اضافه می‌آید (طباطبایی، ۱۴۲۷ ق، ج ۱، ص ۴۰)؛ از این‌رو خداوند هم مالک و هم رشد و پرورش‌دهنده است. (قرائتی، ۱۳۸۸ ش، ج ۱، ص ۲۶)

۳. صبر در لغت و اصطلاح

صبر در لغت به معنای خویشتن‌داری (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق، ص ۴۷۴)، خودداری از اضطراب (فراهیدی، ۱۴۰۹ ق، ج ۷، ص ۱۱۵) می‌باشد. برخی می‌گویند صبر دو ابزار ایمان است که انسان با خویشتن‌داری بر اطاعات از خداوند و آنچه امر می‌کند و بر خود نگه‌داری بر نافرمانی خداوند است (ازهری، ۱۴۲۱ ق، ج ۱۲، ص ۱۲۰)؛ لذا در تعریف اصطلاحی صبر عبارت است از

خویشنداری در مواجهه با آنچه منفور می‌باشد و صبر مرد بازداشتن خود از ابزارهای نگرانی و اضطراب است. (عسکری، ۱۴۰۰ ق، ص ۱۹۵) پس صبر انواعی گوناگونی دارد که در ادامه تأثیر آن در تربیت دینی فرزندان بررسی می‌شود.

۴. نقش صبر بر تربیت دینی فرزندان

صبر و شکیبایی در زندگی هر انسانی مؤثر است؛ اما این اثرگذاری گاهی با سودمندی بیشتری همراه خواهد بود، یکی از موارد ارزشمندی رعایت صبر، در تربیت فرزندان است که در ادامه ۳ نقش اساسی صبر در تربیت دینی اشاره می‌گردد:

۴-۱. صبر و چشم‌پوشی

فرزندان در کودکی و نوجوانی و حتی جوانی دچار خطا و اشتباه می‌شوند و والدین باید با آن‌ها رفتاری شایسته داشته باشند؛ زیرا رفتار غلط بازخورد نادرست خواهد داشت؛ از این رو رفتار والدین با فرزندان باید به گونه‌ای باشد که آن‌ها را به مقابله با خود ترغیب ننماید. این موضوع با چشم‌پوشی ارتباط دارد. اگر والدین با خود نگه‌داری و پرده‌پوشی رفتار نمایند، فرزند با آنکه خطا می‌کند با تغییر رفتار والدین به مرور از خطای خود پشیمان شده و باز می‌گردد؛ لذا در روایتی از امام صادق (ع) آمده است: «فَاصْبِرْ وَ اسْتِرْ (طبرسی، ۱۳۸۵ ق، ص ۲۸۵)؛ صبر کن و بپوشان.» این چشم‌پوشی خود عامل تربیت غیرمستقیم فرزند می‌باشد و پدر و مادر در مواردی با نشان دادن عیب و اشکال فرزندان قبح و زشتی موضوع را کم‌رنگ می‌نمایند؛ درحالی‌که اگر رفتار والدین با تغافل و پوشاندن خطا و اشتباه همراه باشد، فرزندان ناخودآگاه متنبه می‌شود و این امر با صبر امکان‌پذیر است.

۴-۲. صبر و ملایمت

در تربیت فرزندان در مواردی لازم است که همراه با قاطعیت، والدین ملایمت نشان دهند. این نرمی و ملایمت خود یک شیوه مهم تربیتی می‌باشد. اگر والدین در برخورد با فرزندان تنها با خشونت و دستوری عمل نمایند، نه تنها فرزندان سخنان آن‌ها را پذیرا نمی‌شوند؛ بلکه سعی در مقاومت در برابر آن فرمان‌ها می‌کنند و حتی اگر والدین سخنان درستی را بیان کنند به جهت نوع رفتارها فرزندان آن را نمی‌پذیرند و در مقابل آن ایستادگی می‌کنند؛ اما صبر کلید اصلی و عامل ایجاد نرمش است و پدر و مادر با صبر در برابر فرزندان آن‌ها را تربیت می‌نمایند؛ از همین روست که رسول خدا (ص) می‌فرماید: «نِعْمَ وَزِيرُ الرَّفِيقِ الصَّبْرُ (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱، ص ۴۸)؛ شکیبایی برای نرمی و ملایمت وزیر خوبی است.» پس صبر وزیر انسان برای ایجاد نرم‌خویی است؛ لذا در روایتی دیگر از امام رضا (ع) آمده است: «قَالَ عَلَيْكَ بِالصَّبْرِ فِي جَمِيعِ أُمُورِكَ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَبْعَثُ مُحَمَّدًا ص - فَأَمْرَهُ بِالصَّبْرِ وَ الرَّفْقِ فَقَالَ وَ اصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَ اهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا وَ ذَرْنِي وَ الْمُكَذِّبِينَ أُولَى النَّعْمَةِ - وَ قَالَ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَ بَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ وَ مَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَ مَا يُلْقَاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ (بحرانی، ۱۳۷۴ ش، ج ۳، ص ۳۹۵)؛ بر تو باد به صبر در تمامی کارها. پس خداوند متعال محمد (ص) را مبعوث فرمودند: پس امر به شکیبایی نمودند و فرمودند: و در برابر آنچه دشمنان بیان می‌کنند شکیبا باش و شیوه شایسته و نیکو از آن‌ها دوری کن و من را با تکذیب کنندگان به صاحب نعمت واگذار کن و خداوند متعال فرمودند: بدی را با نیکی دفع کن پس خواهی دید که میان تو و کسی که با تو دشمنی بود، دوستی و صمیمیت ایجاد می‌شود و تنها کسانی به مقام می‌رسند که صبر و مقاومت داشته باشند و جز کسانی که بهره‌ی عظیمی از ایمان و تقوا دارند به آن می‌رسند.» پس صبر آن قدر اهمیت دارد که فقط افراد با ایمان و با تقوا صاحب آن می‌شوند، آنانی که با خود مراقبتی دچار خطا نمی‌شوند؛ زیرا صبر و شکیبایی حتی حیوان وحشی را نیز رام می‌کند. (نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۲، ص ۱۸۸)

۴-۳. صبر و بخشش

یکی دیگر از موارد مهم در تربیت فرزندان گذشت و بخشیدن آن‌ها در خطا و اشتباهات است. والدین با علم به خطاها باید صبر و شکیبایی داشته باشند تا فرزندان از آن‌ها الگوبرداری نمایند؛ زیرا فرزندان در به وجود آمدن خود نقشی نداشته‌اند؛ بلکه

والدین فرزندان را وارد عرصه این دنیا نموده‌اند، بنابراین باید با آن‌ها به‌درستی و با صبر رفتار کنند؛ چرا که اگر پدر و مادر با دیدن یک خطا با فرزندان به‌صورت قهری رفتار نمایند آن‌ها هرگز از اشتباه خود عبرت نمی‌گیرند؛ بلکه رفتار غلط را مجدد تکرار می‌کنند تا خود و رفتار غلط خود را درست جلوه دهند؛ بنابراین امام علی (ع) صبر و شکیبایی و سخاوت را از اصول ایمان دانسته است. (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴ ق، ج ۱۱، ص ۲۰۳) لذا صبر عامل ایجاد بخشنده‌گی و گذشت است؛ زیرا انسان مؤمن با صبوری خود بخشنده می‌شود؛ از همین رو در روایتی دیگر از امام علی (ع) به نقل از رسول خدا (ص) آمده است: «سئل رسول الله ص عن الإيمان فقال الصبر و السماحة» (صدرالدین شیرازی، ۱۳۸۳ ش، ج ۱، ص ۵۳۲)؛ از رسول خدا (ص) درباره ایمان پرسیده شد، فرمودند: ایمان، صبر و بخشنده‌گی است. «پس والدین برای حفظ کانون خانواده و تربیت صحیح به بخشش و گذشت نیازمند می‌باشند و این امر با صبر و شکیبایی به دست می‌آید: «الْحُكْمَاءُ أَشْرَفُ النَّاسِ أَنْفُسًا وَ أَكْثَرُهُمْ صَبْرًا وَ أَسْرَعُهُمْ عَفْوًا وَ أَوْسَعُهُمْ أَخْلَاقًا» (آقا جمال خوانساری، ۱۳۶۶ ش، ج ۲، ص ۱۴۰)؛ حکیمان، شریف‌ترین مردم هستند و دارای بیشترین صبر، در عفو سریع هستند و در اخلاق فراگیرترین می‌باشند.» بنابراین بر پدر و مادر واجب است که به‌عنوان یک حکیم و عالم با فرزندان خویش رفتار نمایند.

۵. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر پس از بررسی به نتایج زیر دست‌یافته است:

۱. پدر و مادر الگوهای حقیقی فرزندان هستند؛ لذا باید با مطالعه الگوهای حقیقی در اسلام یعنی ائمه معصومان (ع) رفتارهای درست را سرلوح کارهای خویش قرار دهند.
۲. انسان صبور از ایمان و تقوای بالایی برخوردار است؛ زیرا اگر فرد شکیبیا نباشد، هرگز نمی‌تواند در برابر خطا فرزند خود با نرمی و گذشت رفتار کند.
۳. برخورد تند و سخت با فرزندان هرگز نمی‌تواند آن‌ها را نسبت به خطاهایشان آگاه و متنبه سازد؛ بلکه پدر و مادر با صبر که عامل نرمی و گذشت می‌باشد، قادر به تغییر فرزندان در خطاها می‌باشند؛ زیرا صبر نوعی خویش‌نهادی است که فرد خطاکار را نسبت به اشتباه خود آگاه و دگرگون می‌کند.
۴. تربیت و تحول فرزندان به صبر و شکیبایی نیازمند است؛ اما مهم‌تر از این موارد ایجاد صبر در والدین می‌باشد که با خود مراقبتی یا همان تقوا ایجاد می‌شود.

منابع و مراجع

۱. قرآن کریم، ۱۳۸۳ ش، ترجمه حسین انصاریان، قم، انتشارات اسوه.
۲. آقا جمال خوانساری، محمد بن حسین، ۱۳۶۶ ش، شرح آقا جمال خوانساری بر غررالحکم و درر الکلم، مصحح: جلال‌الدین حسینی ارموی محدث، تهران: دانشگاه تهران، چاپ چهارم.
۳. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، ۱۴۰۴ ق، شرح نهج‌البلاغه لابن ابی الحدید، محقق/ مصحح: محمد ابوالفضل ابراهیم، چاپ اول، قم، مکتبه آیت‌الله المرعشی النجفی.
۴. ازهری، محمد بن احمد، ۱۴۲۱ ق، تهذیب اللغة، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۵. بحرانی، هاشم بن سلیمان، ۱۴۱۵ ق، البرهان فی تفسیر القرآن، محقق: بنیاد بعثت، واحد تحقیقات اسلامی، قم، موسسه البعثة، قسم الدراسات الإسلامية.
۶. بستانی، فواد افرام، ۱۳۷۵ ش، فرهنگ ابجدی، تهران: اسلامی، چاپ دوم.

۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ ق، مفردات ألفاظ القرآن، بیروت: دار القلم.
۸. طبرسی، علی بن حسن، ۱۳۸۵ ق، مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، نجف: المكتبة الحیدریة، چاپ دوم.
۹. طیب، عبدالحسین، ۱۳۶۹ ش، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، تهران: اسلام، چاپ دوم.
۱۰. عسکری، حسن بن عبدالله، ۱۴۰۰ ق، الفروق فی اللغة، بیروت: دار الافاق الجديدة.
۱۱. فراهیدی، خلیل بن أحمد، ۱۴۰۹ ق، کتاب العین، قم: نشر هجرت، چاپ دوم.
۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷ ق، الکافی (ط- الإسلامية)، مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: دار الکتب الإسلامية، چاپ چهارم.
۱۳. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۱ ش، تفسیر نمونه، چاپ دهم، تهران، دار الکتب الإسلامية.
۱۴. نوری، حسین بن محمدتقی، ۱۴۰۸ ق، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، مصحح: موسسه آل البيت (عليهم السلام)، قم: موسسه آل البيت (عليهم السلام).